

Anna Moner / Sebastià Carratalà. *Desordre. Comarques valencianes del sud*. Sèrie «Territori». 2007. Impressió digital i tècnica mixta sobre fusta. 20x21,5 cm.

GÈNOVA, BARCELONA I VALÈNCIA EN LES CARTES PORTOLANES DELS SEGLES XIV I XV

Josep Lluís Cebrián

GENOA, BARCELONA AND VALENCIA IN THE PORTOLAN CHARTS OF THE 14TH AND 15TH CENTURIES

SEVERAL PORTOLAN CHARTS DATING FROM THE 14TH AND 15TH CENTURIES, CONSIDERED AS WORKS OF ART, CONTAIN PICTORIAL REPRESENTATIONS OF CITIES. IN THIS ARTICLE THE AUTHOR LOOK AT THE CASES OF GENOA, BARCELONA AND VALENCIA. THE ITALIAN CITY STANDS OUT AS THE CRADLE OF PORTOLAN CARTOGRAPHY. THESE SMALL IMAGES ARE A SYNTHESIS OF THE MEDIAEVAL CITY, WITH THE ARCHITECTURE REDUCED TO A MINIMUM OF EXPRESSION.

Les cartes portolanes decorades d'època medieval han cridat de temps ençà l'atenció dels geògrafs i historiadors, però no han estat gaire estudiades des del punt de vista artístic. És una mancança cridanera, perquè aquestes obres pictòriques cartogràfiques tenen un valor eminentment ornamental. Les cartes portolanes de luxe eren un bé cobejat, digne de ser obsequi de reis i prínceps. La pintura cartogràfica constituí un món artístic propi no subsidiari, però influït pels corrents estilístics que se succeïren en l'època. Fins a darreries del segle XIV són d'estil gòtic italianitzant o directament italià. Entre 1400 i 1450 hi identifiquem el gòtic internacional, per exemple, en la Carta de Florència o en les de Gabriel de Vallseca. Després, a la segona meitat del segle XV, arribà el gòtic hispanoflamenc en les cartes de Pere Rossell i Jaume Bertran.

La cartografia hi anà establint des de ben aviat un sistema codificat de símbols o dibuixos arquitectònics esquemàtics que situaven les ciutats. Les dimensions de la vinyeta indicaven si es tractava d'una vila, una ciutat o una capital. Un altre element jeràrquic dels indrets de poblament urbà era el nombre de torres: una, dues, tres... La importància de la ciutat s'establia tenint en compte el comerç, el nombre d'habitants, el poder polític i el prestigi.

Aquestes vinyetes, de caràcter representatiu i decoratiu, assoliran en algunes cartes portolanes del segle XIV i, sobretot del XV, una dimensió artística. A les cartes quatrecentistes les ciutats mostraran més detalls

emblemàtics, algun dels quals servirà per identificar-les tot d'una, excloent-ne la resta. És el cas de la Lanterna de Gènova o el Montjuïc de Barcelona. Aquestes marques iconogràfiques permetien que persones il·letrades, sense saber llegir els rètols, pogueren identificar la ciutat. El nom escrit en vermell de les ciutats costaneres remarcava llur importància portuària i cridava l'atenció entre la resta de topònims veïns en negre. Els colors tenien també, doncs, una funció categòrica i de prelació. La intenció era proporcionar una informació útil per a la navegació i el comerç, amb un reclam visual. Aquest recurs cromàtic provenia de la tradició dels manuscrits, en els quals, sovint, s'escrivia en vermell els títols o mots remarcables: la pràctica al·ludida era la «rúbrica» (de *rubrus*, “vermell”). Aquest color, calent, en contraposició al negre, fred, passava a primer terme el topònim que hom volia remarcar.

Les banderes també ajudaven a identificar les ciutats refermant una primera identificació de situació geogràfica. Així, localitzem Venècia primer perquè es troba al nord de la Península Itàlica vora la mar Adriàtica i, després, perquè hi oneja la bandera amb el lleó de Sant Marc. Identificada la ciutat, si és el cas, podem confirmar la percepció amb alguns detalls arquitectònics del paisatge urbà.

Les ciutats sempre han tingut una façana oficial, reproduïda insistentment en pintures, dibuixos, gravats, relleus... Solia ser la vista més monumental. En el cas de les cartes portolanes aquesta vista tòpica

«LA CARTOGRAFIA HI ANÀ ESTABLINT DES DE BEN AVIAT UN SISTEMA CODIFICAT DE SÍMBOLS O DIBUIXOS ARQUITECTÒNICS ESQUEMÀTICS QUE SITUAVEN LES CIUTATS. LES DIMENSIONS DE LA VINYETA INDICAVEN SI ES TRACTAVA D'UNA VILA, UNA CIUTAT O UNA CAPITAL»

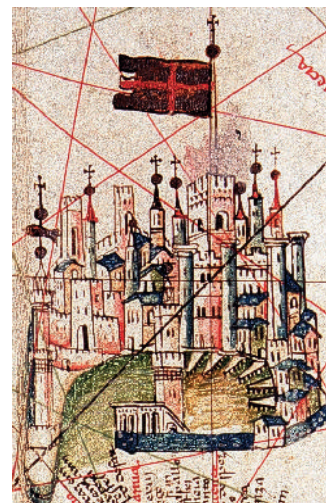

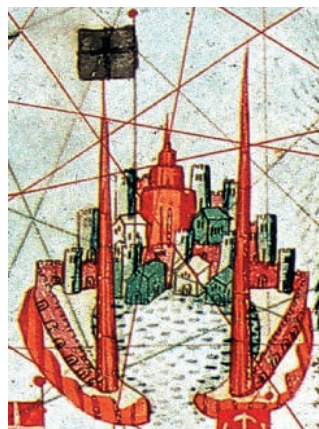
Representació de Gènova en l'atles de Francesco Pizigano del 1373.

Gènova, F. Beccari, 1403.

Gènova, B. Beccari, 1435.

Gènova, J. Bertran, 1456.

Gènova, P. Rossell (?).

«EL PORT DE GÈNOVA ERA I ÉS EL PORT MÉS IMPORTANT DE LA MEDITERRÀNIA, DESPRÉS DE MARSELLA»

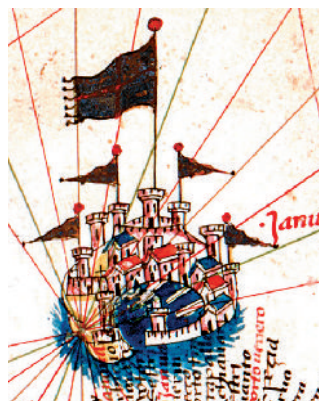
Gènova, P. Rossell, 1449.

Gènova, G. Vallseca, 1449.

Gènova, P. Rossell, 1465.

Gènova, G. Benincasa, 1468.

Gènova, J. Bertran, 1489.

© Germanische Nationalmuseum, Nürnberg, La. 407.

Carta portolana realitzada per Pere Rossell (1464), adscrit al corrent pictòric hispanoflamenc.

es feia coincidir amb la façana portuària. El caràcter marítim de la cartografia demanava que els pintors mostraren les ciutats tal com les veien els mariners arribant a port. De vegades, però, com veurem en el cas de la ciutat de València, es forçava la perspectiva perquè la façana tòpica no coincidia amb la marítima.

■ GÈNOVA, EL BRESSOL DE LA CARTOGRAFIA PORTOLANA

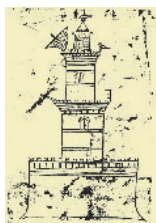
La ciutat representada més sovint pictòricament a les cartes portolanes és Gènova. El seu port era i és la porta marítima de la Península Itàlica. Fins i tot en l'actualitat és el port més important de la Mediterrània, després de Marsella. Gènova o Genua, capital de Ligúria, situada en un indret privilegiat, entre el pla i els turons prelitorals, constituïa una república nobiliària marítima durant l'Edat Mitjana. A més a més, fou el bressol de la cartografia portolana.

La ciutat fa servir la bandera de Sant Jordi: creu vermella sobre fons blanc, similar a la mixta de la ciutat de Barcelona amb les quatre barres. L'edifici que identificava la ciutat i que des d'època medieval es

convertí en el símbol arquitectònic fou el far de l'entrada del port, anomenat popularment la Lanterna. Estava situat al moll de ponent, molt prop de la forca dels penjats. El far de Gènova era un dels més antics de la Mediterrània, com els d'Alexandria i Palerm. Aquesta torre anunciava l'arribada als navegants i era també alhora una torre avançada de guaita que permetia vigilar qualsevol perill militar que arribés per mar. La Lanterna era visible des de molts indrets de la ciutat. La torre patí diverses transformacions fins que assolí l'aspecte actual. Sobre la base, més antiga, s'afegí un cos superior, més esvelt. Els senyals que indicaven la presència d'embarcacions es feien amb banderes de dia i amb focs a la nit. Al segle XIV el sistema se substituï per una llàntia d'oli que assenyalava als navegants la boca del port. D'aquella època es conserva un llibre d'administració portuària que recull les despeses de la il·luminació i el nom dels guardians del far. En la coberta hi ha un dibuix de l'any 1371 que mostra la torre i el port. S'aprecia molt bé al segon pis el pal que feia servir el sistema de senyals d'esferes metàl·liques i una llanterna d'oli sobre els merlets. Al tercer pis veiem la vela per indicar la direcció i la

Manuale
del Saluatori
del Porto, 1371.

força del vent i un ocell que potser ens informa d'un sistema de missatgeria amb coloms. Ens trobem, doncs, davant d'una veritable torre de comunicacions de l'època. La Lanterna és reproduïda a les cartes portolanes en companyia d'una altra torre més petita a l'altra vora del port, en el moll vell. Les llanternes pintades per Bertran i Rossell, a la segona meitat del segle XV, tenen al cim un penell en forma de peix.

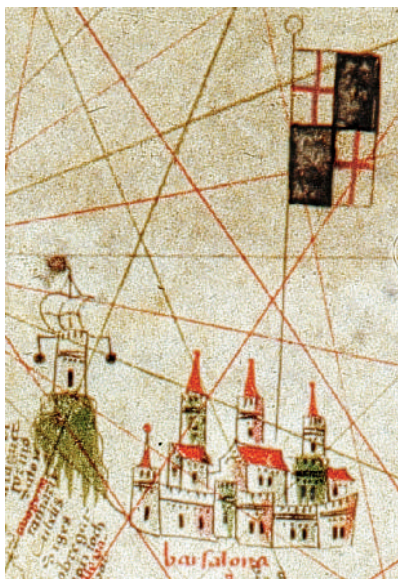
A la dàrsena es veuen els vaixells a recer que eren fermats amb cadenes.

Gènova era una ciutat d'edificis atapeïts i carrers estrets, amb molts casals amb torre, l'altura màxima de les quals estava regulada a l'edat mitjana: 80 pams. L'escassetat de solars dins de les muralles provocà que s'edificués a quatre o cinc altures, tant els habitatges com els palaus. El resultat fou una ciutat de carrers foscs en molts indrets. Al bell mig de la ciutat trobàvem el palau de la Senyoria, on vivia *il Doge*. La catedral, dedicada a Sant Llorenç, amb les tres portes, és amb la Lanterna i l'altre far secundari, l'element determinant que constitueix la ciutat en la representació que fa Pizigano. Un tret comú en les cartes portolanes és la presència d'una torre alta que presideix la ciutat, sobre la qual, oneja la bandera. Aquesta torre representa *il Castelletto*. Un altre edifici important al centre de la ciutat era el palau de San Giorgio.

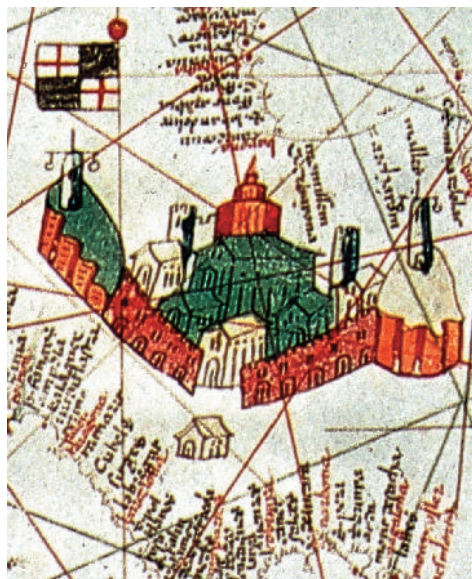
■ BARCELONA I LA MUNTANYA DE MONTJUÏC

Els elements definidors de la ciutat de Barcelona a les cartes portolanes són la senyera de la ciutat amb la creu de Sant Jordi i, sobretot, la muntanya i la torre de senyals de Montjuïc. Aquesta muntanya, on hi havia el fossar dels hebreus, era el primer accident orogràfic que s'albirava per mar en apropar-se una nau al port. El fet que alguns cartògrafs medievals foren d'origen jueu pogué contribuir, des del sentiment afectiu, a establir aquest element geogràfic com un tret definidor de la ciutat. Però recordem que està vora el port i que era indefugible en qualsevol representació marítima de Barcelona. L'edifici que els mariners identificaven amb Montjuïc era la torre de senyals del port, amb el sistema d'esferes metàl·liques i banderes que informava de l'arribada i sortida dels vaixells. La primera representació cartogràfica de la torre de Montjuïc la trobem en l'obra de Vallseca, possiblement barceloní, el 1449. Podem veure-hi torres portuàries amb un sistema similar en altres representacions cartogràfiques, com per exemple, les cartes portolanes d'Oliva (1582, 1592). El sistema de senyals, més o menys evolucionat i generalitzat, sobrevisqué en molts ports europeus fins a començament del segle XX. A la ciutat de València encara funcionava a darreries del segle XIX en la torre de la seu per tal d'informar sobre el moviment i la procedència de vaixells. Pel que fa

«A BARCELONA L'EDIFICI
QUE ELS MARINERS
IDENTIFICAVEN AMB
MONTJUÏC ERA LA TORRE
DE SENYALS DEL PORT»

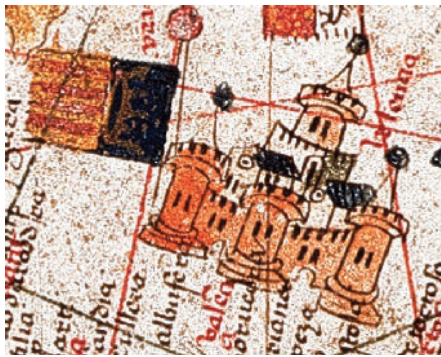
Barcelona, G. Vallseca, 1449.

Barcelona, J. Bertran, 1456.

Barcelona, J. Bertran, 1489.

València, autor català desconegut, la meitat s. xv.

València, March?, 1487.

València, J. Bertran, 1489.

a la ciutat comtal, només identifiquem en alguns casos la catedral amb la torre (Bertran, 1456 i 1489) i potser les drassanes (Bertran, 1489).

■ VALÈNCIA, LA REPRESENTACIÓ IMPERSONAL

La ciutat de València durant l'E-dat Mitjana no tenia un port, sinó un grau amb un rònc carregador o pont de fusta a mar oberta, vora la Vila Nova. La ciutat restava a una respectuosa distància i aquell barri en constituí un raval marítim, tot i que alguns carrers de la ciutat tenien activitats implicades amb la mar.

La muralla de València que mirava a llevant no era la més monumental. La façana representativa de la ciutat era la septentrional, amb la porta dels Serrans i el camí de Barcelona. La primera representació que en coneixem és l'escut de la ciutat que es feia servir abans que s'utilitzaren les armes reials, i el gravat de la crònica de Beuter, amb el riu i els ponts.

Les cartes portolanes que representen la ciutat de València no proporcionen una vista personalitzada de la ciutat, amb cap caràcter singular que pugui identificar-la, llevat de la senyera. Unes vegades oneja la senyera reial i d'altres la municipal amb franja blava. Pel que sembla, al segle XIV feien servir la senyera reial i al XV es consolida l'afegit de la corona sobre atzur per privilegi reial concedit a la ciutat. Tanmateix hi ha certa indefinició i tant trobem una senyera que l'altra.

Només la carta portolana de Viladesters (1413) podria semblar que reproduïx les torres de Serrans, però, en fer un colp d'ull a la resta de ciutats veiem que es tracta d'un disseny estàndard. Aquesta carta, a la dreta de la vinyeta de València, té un dibuix oxidat

«L'ÚNIC ELEMENT QUE SOVINTEJA EN LES VINYETES DE VALÈNCIA ÉS UNA TORRE INDEFINIDA QUE PODRIA EVOCAR EL MIQUELET, LA TORRE DE LA SEU, UNA AUTÈNTICA FITA URBANA»

que recorda l'escut municipal de València, coronat pel rat penat.

L'únic element que sovinteja en les vinyetes de València és una torre indefinida que podria evocar el Miquelet, la torre de la Seu, una autèntica fita urbana. Caldrà estendre'ns fins a l'any 1571 per trobar una torre del Miquelet clarament definida, en una carta portolana d'Olives, amb un templet al caramull que

protegia la campana horària. Potser només Bertran s'aproxima una mica a suggerir la torre i el cimbori de la Seu el 1489.

La cartografia portolana medieval situa a la vora de la Mediterrània altres ciutats representades amb entitat arquitectònica com per exemple Venècia o Treviso. Les petites vistes urbanes són una síntesi de la ciutat medieval, conformada per torres, muralles, portes i finestres, teulades... i el port en primer terme. Les arquitectures imaginàries i simplificades, reduïdes a la mínima expressió, tenen tanmateix el poder de suggerir més del que veiem. Amb els colors vius i el dibuix sumari s'endeuina l'òrbita urbana i es remarca el prestigi en un inventari que no deixa de ser un conjunt codificat de petites obres d'art. ☺

BIBLIOGRAFIA

- DE DAINVILLE, F. (S. I.), 2002. *Le langage des géographes. Termes·signes·couleurs des cartes anciennes 1500-1800.*
- FALL, Y. K., 1982. *L'Afrique à la naissance de la cartographie moderne. Les cartes majorquines: XIVe-XVe siècles.* Karthala, Paris.
- PUJADES, R. *Les cartes portolanes: la representació medieval d'una mar solcada* [en premsa]. Institut Cartogràfic de Catalunya-Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- ROSSELLÓ I VERGER, V. M. i J. ESTEBAN CHAPARRÍA, 1999. *La façana septentrional de la ciutat de València.* Fundació Bancaixa, València.

Josep Lluís Cebrián i Molina. Biblioteca Gregori Maians. Universitat de València.

